

LUGRÍS FREIRE OU OS DISCURSOS DA NACIÓN

Xosé Luís Axeitos Agrelo

Desde este espazo do Auditorio *Carlos Maside*, tan familiar e íntimo para moitos dos aquí presentes, que sempre fomos acollidos aquí con xenerosidade, quixera, Sr. Presidente, mostrar o meu agradecemento á Real Academia Galega que me está a permitir tomar a palabra neste momento. Como todos vostedes saben, este complexo industrial e cultural, xestado na distancia entre os exiliados de 1939, garda importantes semellanzas coa Academia que se non xestada, si que foi nacida na Habana grazas ao afán doutros exiliados galegos, os liberais da primeira república. Que no día de hoxe, cando a Academia está a celebrar o seu centenario, coincidan no Castro de Samoedo os espíritos da galegitude e do liberalismo republicano non deixa de ser unha homenaxe máis a un home, Lugrís Freire, que encarna coma ninguén estes valores, en tanto que militou no partido galeguista que conformaba a Fronte Popular de 1936.

No plenario da Academia de 28 de abril de 1963 os numerarios Fernández del Riego, Gómez Román e Ferro Couselo propuxeron, e aceptou a institución, conmemorar o centenario da publicación da obra *Cantares gallegos* de Rosalía de Castro como Día das Letras Galegas todos os 17 de maio. Desde esta data histórica xa, o discurso celebratorio do Día das Letras Galegas –non compartido na actualidade por amplos sectores políticos e culturais–, ademais de contribuír a fixar un canon necesario, espertou unha clara conciencia biográfica, filla dunha fusión de sentimentos individuais e colectivos. E este feito de que a RAG designe dun modo inequívoco os integrantes do parnaso galego e de que fixe o canon constitutivo da literatura nacional, ten importantes implicacións políticas, porque toda selección, ou exclusión se queremos, supón un xuízo valorativo que se propón apoiar a autoridade dun determinado discurso. Desde 1963 todos os escritores e intelectuais aos que se lles dedicou o Día das Letras Galegas foron valorados e celebrados sempre entre o amplo espazo que hai entre a estética e o compromiso co seu pobo e a súa cultura.

Así por exemplo a elección de Lugrís Freire ten que ver menos coa calidade literaria da súa obra que co seu compromiso social e político co nacionalismo no que sempre militou. Neste senso, a obra literaria de Lugrís, poética, teatral ou periodística inscríbese nunha nosa tradición didáctica moi ben ilustrada pola actitude do Padre Sarmiento que, desexoso de recoller o léxico galego que ía anotando con rigoroso coidado filolóxico nas súas viaxes a Galicia, considera de maior utilidade, dada a maioría iletrada do pobo galego, trasladar estas palabras a unhas coplas populares, que plasmalas nun repertorio lexicográfico tan empregado nesa época ilustrada. E tamén Lugrís, consciente de que o xornal era o libro do pobre, do humilde, recorre á prensa como un xeito de propaganda popular para espallar a ideoloxía liberadora da terra, consciente de que o pobo coa súa

lingua, música e cancións era o verdadeiro tesouro espiritual da nación. Con razón, a aparición dunha gramática, dunha colección de cantos populares ou dun dicionario eran un acontecemento de grande importancia política, un símbolo da independencia e da autoafirmación. De aquí que se crearan en Galicia un gran número de organizacións culturais para enfrontar ás institucións oficiais, entre elas a Universidade, que vivían alleas á realidade lingüística e cultural do país. Para consolidar un campo alternativo á cultura española, ademais de inaugurar varias organizacións educativas e teatrais, os homes da xeración de Lugrís teñen que botar man, con enorme esforzo, dunha serie de revistas e xornais nos que expresar opinións políticas moitas veces agachadas detrás dun sutil discurso literario. Isto explica o enorme protagonismo da literatura na consolidación da independencia dos pobos ao longo de todo o século XIX.

A Lugrís Freire como promotor non o debemos valorar soamente pola súa obra persoal e creativa nos distintos campos polos que se adentrou, senón tamén pola cantidade e calidade de persoas que consegue mover, interesar por Galicia e traballar cunha actitude vital extraordinaria. A culminación deste proceso, despois de pasar pola faceta fundacional de revistas e polo mundo societario cubano, teremos que situala cando asume a responsabilidade de Presidente da Academia, acontecemento saudado xubilosamente desde as páxinas de *El Pueblo Gallego* en xuño de 1934.

Pois ben, a vida e a obra de Manuel Lugrís, neste contexto fundacional e comprometido, representan unha entrega total a prol das reivindicacións de Galicia, como país con identidade propia capacitado para conquistar as súas liberdades.

Para ilustrar esta faceta de loitador e promotor do noso homenaxeado, descontando que non pretendemos facer unha biografía cumprida, podemos fixarnos nalgúns aspectos que coído decisivos na vida do escritor e que teñen como eixo vertebrador os lugares e as presenzas do noso escritor.

En primeiro lugar a súa etapa na emigración americana, na Habana, entre 1883 e 1896, marcará decisivamente a súa vida para sempre.

Será nese afastamento compartido por milleiros de galegos onde se estimula e aviva o amor á patria, aos seus costumes e símbolos. Foi alá onde tiveron eco inmediato as propostas de rexeneración e dignificación de Galicia ata tal punto que se chegou a crear un esperanzador intercambio cultural que abriu un comercio cultural de horizontes insospeitados. Lugrís atópase na emigración cunha organización societaria solidaria, e atópase sobre todo cunha lingua, a galega, que aprende a ler e escribir. E aprender a ler ten algo de iniciación, de rito que lle vai permitir entrar en contacto coa memoria comunitaria e coñecer mellor o noso pasado común. Non nos sorprende, xa que logo, que a sociedade medieval xudía celebrara con solemnidade o ritual de aprender a ler porque certamente a lingua está no cerne dos fenómenos de identidade que lle permiten a unha persoa recoñecer que pertence a un grupo social determinado. Lugrís, desde Cuba, está moi atento a todo o que acontece en Galicia como proba o feito de que figure entre os

asinantes do manifesto de apoio a Murguía no ano 1889 con ocasión da resposta do patriarca a Sánchez Moguel. O noso escritor ten 25 anos e a súa sinatura figura entre as de Waldo Álvarez Insua, Armada Teixeira, Fontenla Leal e os directivos do Centro Galego na Habana, Fidel Villasuso e Juan Manuel Espada. O ton retórico deste escrito de adhesión non nos impide comprobar as moitas ideas que bolen no mesmo, de clara filiación rexionalista: loita contra o centralismo, defensa da diversidade cultural de España, denuncia da masiva emigración etc., e que ten parágrafos tan expresivos coma este:

Séanos ahora permitido, estimado Maestro, a nosotros, los desterrados, testigos de mayor excepción en el litigio que se ventila, a nosotros, a quienes aleja de la tierra amada la inmensidad del Océano, tender por encima de las olas nuestras manos, estrechar las de U. con verdadera efusión y decirle: “como U. siente, así sentimos nosotros; como U. piensa, así pensamos; su voz no es la de un hombre, es a la voz de una región que se encarna, que toma cuerpo en un individuo, porque así es preciso que suceda, pero que refleja las ideas, los sentimientos, las aspiraciones de cuantos hemos nacido en ese bendito suelo”.

A militancia galeguista de Lugrís empeza coa súa afirmación de pertenza a un lugar, a un pobo e a un legado común que se defenden con paixón, como ocorre no seu poema “Eu son galego”¹ do poemario *Soidades*, publicado na Habana e prologado por Curros Enríquez. Proclama o poema o orgullo de pertencer, seguindo o tópico literario, a un pobo ilustre tanto polas plumas como polas espadas e rememora todas as glorias pasadas cunha orde selectiva tal que podemos comprobar o seu profundo coñecemento da nosa historiografía, especialmente a obra de Murguía, Vesteiro Torres, Vicetto etc. Nesta evocada procesión de heroes e mártires non faltan Pardo de Cela, María Pita, os ilustrados Feixoo, Sarmiento e Cornide ao pé de Vesteiro Torres, Macías, Villamil, Méndez Núñez, os Nodales etc. Cada enumeración remata co retrouso *¡Señores, eu son galego!* como mostra do orgullo patrio. Esta especie de heraldismo histórico e orgulloso repítese noutros poemas coma “Sampaio” ou “Ô castelo de Pambre”, do mesmo poemario, nos que se amosa un ton épico ao que non é allea a presenza de Camões entre as súas lecturas. Como constantes son as presenzas de Rosalía no poemario, especialmente os poemas “Despedida do emigrante” e “Volta do emigrante” onde o tópico da dozura do fogar se centra noutro dos lugares de Lugrís: Sada e os seus contornos. Esta paisaxe mariñá, evocada con nostalxia unha e outra vez, é *locus amoenus, mirabilia e paradiso* sucesivamente.

Non é casual xa que logo que nos cheguen de América os principais símbolos da nosa identidade: himno, bandeira, escudo. E chégannos da man dos ausentes, ata o punto de que podemos dicir que, en gran parte, nos conformamos como pobo, en parte, desde a estranxeiría e non dende a familiaridade dos horizontes coñecidos.

Isto explica a especial significación da palabra *Terra*, que se enche de connotacións e de nostalxia desde o mundo da emigración, servindo de cabeceira a moitas publicacións periódicas.

Cando Lugrís regresa é un home cheo de proxectos para a súa patria, asentados en dous principios básicos que sempre o acompañarán na súa andadura liberadora: por unha parte a defensa da lingua como principal sinal da identidade de Galicia e por outra, a necesidade de unión e de solidariedade para loitar con éxito pola rexeneración do país. Velaí as dúas armas esenciais coas que sempre loitará Lugrís ata a súa morte. E con elas como fardel será encarnadura das inquedanzas do seu tempo.

A excepcionalidade de Lugrís non está tanto nestes principios como na teimosía con que os defendeu ao longo da súa vida. E defendeunos, nun medio culturalista, con vontade política firme. Tal foi así que aos poucos meses do seu regreso de Cuba xa está a fundar unha das primeiras sociedades galegas con vontade política. Estamos a nos referir á *Liga Gallega na Cruña*, que sae á vida pública en xaneiro de 1898, pero que levaba xa varios meses antes no maxín dalgúns galeguistas, encabezados polo propio Lugrís.

Na primeira xunta directiva da *Liga*, Lugrís, como secretario-contador, asume o papel fundamental de espallar, regulamentar, establecer contactos políticos con outras asociacións, nomear delegados e ocuparse das finanzas. Tal cometido non podía exercerlo D. Manuel Murguía que, como presidente honorario, estaba xa afastado da actividade política propiamente dita; nin os outros compoñentes da xunta como o presidente Salvador Golpe ou o vicepresidente Banet Fontenla. Nin tan sequera os seus contertulios da *Cova Céltica* se nos fiamos da documentación e do epistolario arredor desta tentativa política.

Nunha carta que Lugrís escribe como secretario ao líder da *Unió Catalanista*, Prat de la Riva, dille o seguinte:

Otro motivo de la demora fue que para contestar a todos los puntos de su atenta comunicación es necesario, si ha de responder a sus deseos, el hacer una historia algo larga, y de ella se ha encargado nuestro Presidente Sr. Golpe, quien la tiene entre manos y no tardará en enviársela. Por ella se informará Ud. del movimiento Regionalista en Galicia; que puede decirse que hasta ahora ha sido meramente platónico, habiendo entrado por fin en nuevos derroteros gracias a nuestro esfuerzo.

Coido que son dabondo expresivas estas palabras da vontade de cambiar a ruta do Rexionalismo. Poucos meses despois, o día 12 de abril de 1898 escribelle a Salvador Cabeza de León agradecéndolle que tivera aceptado a representación da *Liga Gallega* en Santiago e dille:

¿Porqué os galegos de bon corazón non hemos de organizarnos, unirmos e prepararnos para salvo noso país? ¿Porqué a fraternidade que lonxe da patria axunta agarrimosamente os esforzos dos bos galaicos non ha de sementarse aquí onde é máis mester para poñer a salvo o fogar dos nosos maores?

A vontade de unidade e a vocación política de Lugrís quedan encarnadas nunha empresa hoxe esquecida pero que tivo e segue a ter unha importancia decisiva na con-

ciencia colectiva de Galicia como pobo. Desde os anos 1855 estivo presente, individual e societariamente, a idea de lembrar os Mártires de Carral, ou dito con outras palabras, destacar a significación da chamada Revolución de Galicia de 1846 como un fito iniciático das reivindicacións históricas do país.

Moitos dos interlocutores epistolares de Murguía, de orientación liberal, non deixan de referirse a este acontecemento histórico, que aínda lembran como testemuñas oculares nas rúas de Santiago, como podemos ver nas páxinas de *La Oliva* (núm. 25, 26 de abril de 1856).

Lugrís, como secretario da *Liga Gallega*, foi o máximo promotor do monumento que se inaugurou en Carral o 22 de maio de 1904. Pero xa no ano 1898 empezara a subscripción popular que culminou coa colocación da primeira pedra o 23 de abril de 1899, acto que contou coa presenza de Manuel Murguía. Foi o comezo dun complexo e difícil camiño que pasou por un concurso de ideas, supervisado por técnicos da Escola de Belas Artes. Despois de rexeitar o proxecto, entre outros, do santiagués Landeira, recae a responsabilidade da erección do monumento en Baltasar Escudero Carballás, natural de Queireza (Cerdedo, Pontevedra), cun taller de marmorería en propiedade, na rúa do Orzán, 74. O currículo que presenta Escudero dá conta de varios premios secundarios en exposicións rexionais. O prezo final do proxecto foi de cinco mil pesetas, doadas xa entre os numerosos subscritores.

A partir desta data empeza un capítulo importante da historia conmemorada de Galicia e cada ano, renóvanse os anxeos de liberdade para o noso país, no monumento erixido pola *Liga Gallega na Cruña*.

Lugrís foi un adiantado na valoración da historiografía como eixo do posterior nacionalismo galego convertendo a memoria colectiva en historia. Poderíamos falar da historización da memoria seguindo a terminoloxía de Halbwachs. En definitiva, a historia aprendémola a través da lembranza de datas, de feitos e de festas importantes; trátase, ao cabo, dun relato aprendido no marco de referencia que é a nación.

Lugrís fundou, co monumento aos Mártires, o gran segundo lugar da memoria da nosa cultura despois do Panteón de Galegos Ilustres en San Domingos de Bonaval. Ben entendido que lugares da memoria non é unicamente un concepto topográfico senón que é extensible a todo tipo de marcas externas que nos poidan identificar: a bandeira, o escudo, o himno etc.

Non é casual que o monumento sexa contemporáneo de todos estes outros lugares da memoria que nos acaban de chegar de Cuba; pero este ten conformación pétreo, heráldica. E por este motivo Lugrís sempre peregrinou a Carral cada ano e coa mesma bandeira galega aínda que esta acubillara distintos proxectos políticos.

Os distintos textos que Lugrís nos deixou arredor dos Mártires non fan máis que confirmar a vontade fundacional do autor, que empeza sendo xustificativa nos comezos do proxecto neste texto de 1898:

Os héroes, os grandes homes que son merecentes dunha lembranza agarimosa dos pobos, os que deberan ter moimentos, mais que grabados en mármore e bronce, escritos no máis agachado do noso corazón, son aqueles mártires que, respondendo a un sentimento de libertade, loitan e morren por tronzar os grilóns que os déspotas de todos os tempos puxeron aos seus semellantes; os que morren por arrecadar a personalidade das entidades étnicas que non teñen a vida que por lei da natureza deberan ter.

E remata retadora pouco despois, en 1899, cando xa se tiña cuberto o presuposto do monumento:

Nin a cobiza dos desleigados que, finxindo amor ao rexionalismo son os seus máis perigosos enemigos, nin os amantes das vellas theogonías, para os que a palabra libertade é a máis despreciable, puideron faceren fracasalo pensamento nobre, patriótico e cristiano de erguer un moimento aos Mártires de Carral.

Os hipócritas contaban coa indiferenza do pobo para que a suscripción fose un fracaso; e nós tiñamos fe nos sentimentos dos bos gallegos que gardan no máis fondo do seu corazón o deseo de vela patria libre, felis e limpa de esas xentes que soñan aínda en faceren que volvan aqueles tempos que son vergonza da nosa historia.

A xustiza trunfou, e Galicia logo fará afeutivo un tributo que as Cortes hespañolas non pagaron porque tratábase dunha deuda nobre e reparadora.

Estas palabras cheas de esperanza no porvir van facer un roteiro patriótico acompañando a Lugrís pola Escola de Declamación, pola Academia Galega, por Solidaridad, polas Irmandades da Fala, pola Escola Dramática Galega, polo Seminario de Estudos Galegos ata chegar no ano 1931 ao Partido Galeguista, no que figura co número un na lista de afiliados, en acta redactada polo propio Castelao en Pontevedra. O rianxeiro xa o tiña acompañado noutras moitas batallas, mesmo na loita anticaciquil, figurando os dous entre os colaboradores de *El Barbero Municipal*, publicación na que mostra as súas primeiras armas gráficas Castelao; coa bandeira das Irmandades participa Lugrís nunha homenaxe ao de Rianxo en 1932; se Castelao saúda o noso escritor en 1923 no Seminario de Estudos Galegos, este recibíao como presidente da Academia en 1934.

Non deixou de saudar con entusiasmo Lugrís a chegada da República e tamén participou na redacción do Estatuto de Autonomía. Estivo en todas as loitas. Sempre consciente da necesidade de crear espazos para a memoria. Moitas grazas, Sr. Presidente.

NOTAS

1 Lugrís Freire, Manuel (1894): *Soidades. Versos en gallego con un prólogo de Curros Enríque*. A Habana: Imp. Avisador Comercial, 62-67.

Todas as citas deste poemario pertencen a esta primeira edición.